

Блинова, О. Є. Міграційні процеси у глобальному полікультурному світі та проблеми соціальної ідентифікації [Текст] / О. Є. Блинова // Вісник Одеського національного університету : Серія «Психологія». – 2013. – Т. 18. Вип. 24. – С. 14-21.

УДК 159.922.27:331.556.4

Блинова Олена Євгенівна

доктор психологічних наук, доцент

завідувач кафедри загальної та соціальної психології

Херсонського державного університету

Блинова Елена Евгеньевна

доктор психологических наук, доцент

заведующая кафедрой общей и социальной психологии

Херсонского государственного университета

Blynova Olena Yevgenivna

Doctor of psychological sciences, associate professor,

Head of the Department of General and Social Psychology

Kherson State University, Kherson, Ukraine

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ
СВІТІ ТА ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

**МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ГЛОБАЛЬНОМ ПОЛКУЛЬТУРНОМ
МИРЕ И ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ**

**MIGRATIONAL PROCESSES IN GLOBAL POLYCULTURAL WORLD
AND PROBLEMS OF SOCIAL IDENTIFICATION**

У статті розглядаються психологічні проблеми соціальної ідентифікації людини, яка здійснює міграцію, в контексті міжкультурної взаємодії та глобалізації сучасного світу.

Ключові слова: міграція, соціальна ідентичність, культура, міжкультурна взаємодія, глобалізація.

В статье рассматриваются психологические проблемы социальной идентификации мигрантов в контексте межкультурного взаимодействия и глобализации современного мира.

Ключевые слова: миграция, социальная идентичность, культура, межкультурное взаимодействие, глобализация.

The problems of social identification of migrants in the context of cross-cultural interaction and contemporary world's globalization are considered in the article.

Key words: migration, social identity, culture, cross-cultural interaction, globalization.

Міграційні процеси завжди виступали важливим чинником розширення контактів з представниками інших країн, етносів, націй, релігій тощо. Міграції – це джерело нової інформації про «Іншого», нових вражень, необхідності враховувати присутність культурного «Іншого», взаємодіяти, взаємовпливати, формувати уявлення про інші світи, робити оцінки, переплітати власні погляди з іншими звичаями, координувати дії в економіці і політиці, порівнювати соціальні норми, правила, зразки поведінки. Тобто мова йде про проблему міжкультурної взаємодії, де категорія «культура» розглядається на різних рівнях свого існування та проявів: від особистості – «людина – це Всесвіт», до етнічної ідентифікації та взаємодії країн і народів.

На всіх рівнях ці питання стосуються розмежування та внутрішньої єдності феноменів: «ідентифікації» та «соціалізації», «Ми» та «Вони», прагнення до культурної своєрідності та реальної уніфікації економічного та соціального життя. Сучасний світ характеризується високим рівнем взаємозв'язку, взаємопроникнення, взаємозалежності різних культур, саме тому, усвідомлюючи важливість культурного полілогу і для нашої країни, ця

проблема висвітлюється у працях багатьох вітчизняних вчених, таких як: Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, О.А. Донченко, К.В. Коростеліна, С.Д. Максименко, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.І. Пірен, Т.М. Титаренко та ін.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття людство стало свідком непереборної сили процесів глобалізації, які охопили всі сфери суспільного життя і створили глобальну за своїм масштабом систему взаємозалежності країн і народів світу. Глобалізаційні процеси у сполученні зі стрімкими змінами у політичній та економічній системах сприяли різкій інтенсифікації міжнародних міграційних потоків, призвели до формування принципово нової ситуації у світі. В зарубіжній та вітчизняній науковій літературі з'являються концепції, які пояснюють міграційні процеси як частину глобальної соціальної трансформації [9].

Серед проявів глобалізації, які сприяють зростанню інтенсивності міграційних процесів, передовсім варто врахувати наступні:

- зближення способу життя в світових масштабах, ще більша його уніфікація;
- активізація міжнародних економічних зв'язків, формування світового ринку, в тому числі й у сфері праці, виникнення нових професій та географічне розширення попиту на працівників певних категорій;
- підвищення загального культурно-освітнього рівня населення світу, зокрема, збільшення питомої ваги осіб, які вільно володіють кількома мовами;
- прогрес засобів масової інформації, утворення всесвітнього інформаційного простору, перехід до «інформаційного суспільства»;
- розвиток комунікацій та удосконалення транспортних засобів, що «зменшує» географічні відстані.

Ці події викликають величезні міграційні переміщення та висувають міжнародну міграцію у ряд найважливіших глобальних явищ сучасності. Сутність глобалізації полягає у тому, що це об'єктивний, природний процес інтеграції людства, завдяки якого «відбувається стиснення простору, спресовування часу, збільшення прозорості міждержавних кордонів. Потоки

товарів, послуг, інформації, капіталів і людей із зростаючою інтенсивністю циркулюють по планеті» [2, с.103]. Причому М.С. Блинова відмічає, що порівняно з потоками капіталу або товарів, переміщення людей на сьогодні вивчено найменшою мірою. Соціальну сутність глобальних проблем розкриває проблема міграції, яка розташована на осі «особистість – соціальна група – суспільство».

У соціологічному дослідженні зроблений акцент на протиріччях між міграцією та глобалізацією, зміст яких, зокрема, стосується соціально-психологічної сутності взаємодії людей. Наприклад, виникнення нових етнічних меншин та маргінальність їх ідентичності, що веде або до сепаратизму, тобто відособленню цієї групи всередині приймаючого суспільства, або до активних дій з метою досягнення рівноправності. Крім того, дослідниця підкреслює протиріччя між глобальним та локальним – міжнародна міграція переважно аналізується на національному рівні, водночас її наслідки та ефекти здебільшого відчуються на рівні локальному, тобто на рівні соціальної групи та особистості [2, с.113]. Ще одне суттєве зауваження стосується спроби з'ясувати співвідношення понять «громадянин нації» та «глобальний громадянин». Принцип, згідно до якого кожна людина політично та культурно належить до однієї держави, не спрацьовує в умовах глобалізації. Необхідною є нова модель глобального громадянства, ця модель має бути мультикультурною, тобто визнавати етнічну різноманітність і так звану «складену ідентичність» (деякі дослідники застосовують термін «складна багатошарова ідентичність»). Міграція неминуче призводить до культурно-етнічної диверсифікації населення всередині окремих держав та розмивання традиційних кордонів [7].

Новітнім напрямком вивчення трансформації ідентичності мігрантів є дослідження транснаціональних соціальних феноменів. Німецький дослідник Л. Пріс впроваджує у науковий обіг категорію «транснаціональний соціальний простір». На його думку, виникнення складних та неперервних потоків людей, товарів та інформації, що викликається глобалізаційними процесами, позначило

початок нової ери міграції. Соціальні мережі мігрантів інтегрують дифузні простори всупереч державним кордонам, фрагментують національну ідентичність людей, структурують їх життєві шляхи та трудові кар'єри. Існування таких транснаціональних соціальних просторів руйнує традиційні форми міграції. Зокрема, з порядку денного знімається «дилема мігранта» – інтеграція або нові етнічні меншини. Нова концепція міграції дозволяє відмовитися від пояснювальної схеми, яка ґрунтується на бінарній опозиції. Як показують дослідження, часто мігранти зовсім не зорієнтовані на інтеграцію, а етнічні меншини утворюються із місцевої еліти, а не із нових переселенців. Трансмігранти, які одночасно «проживають» і у суспільстві вибуття, і у суспільстві прибуття, створюють транснаціональні соціальні простори. Дослідник підкреслює, що поняття «трансміграції» здебільшого стосується саме трудової міграції [2].

Для транснаціонального соціального простору характерним є використання внутрішніх переваг – мова, соціальні зв'язки, схожі ідеї, переконання, оцінки, загальні колективні уявлення – релігія, національність, етнічність. Тобто транснаціональні спільноти – це групи індивідів, чия ідентичність не базується на прив'язуванні до певної території проживання. Це свого роду виклик традиційним уявленням про належність до нації-держави. Дослідження транснаціональних спільнот – нова галузь для соціальних наук, яка тісно пов'язана з вивченням міграції, етнічності і націоналізму.

Отже, розглядаючи проблему міграції у контексті мультикультуралізму сучасного світу, слід зауважити, що вона є дуже тісно взаємопов'язаною із проблемами ідентифікації та трансформації ідентичності особистості та соціальних груп.

Соціальна реальність все більш набуває якостей полікультурного простору, в якому перетинаються різноманітні теоретичні і практичні дискурси, пов'язані із розумінням так званої «плюралістичної парадигми». Дискурси зосереджені на прагматичних підходах до різноманітності світу і спрямовані на те, як у цьому світі жити і як ним управляти. Плюралістична парадигма

виходить із безумовного визнання відмінностей, гетерогенностей, множинності і багатолікості культурного і соціального буття, прав і свобод громадян, ненасильства, віротерпимості, діалогу культур. Бачення суспільства у фокусі «плюралістичної парадигми» дозволяє осмислити його нові виміри: мультикультурні, полікультурні, транскультурні, та надає змогу «вписати» міграційні процеси як значущий чинник та, водночас, наслідок збільшення розмаїтості світу. Полікультурне суспільство розглядається як соціальне утворення, що містить у собі багатоетнічність, полілінгвістичність, багатоманітність вірувань, традицій, життєвих стилів і способів мислення [10].

Тобто проголошення полікультурного існування сучасного світу передбачає рівність прав, позицій і можливостей людей і соціальних груп. Полікультурне суспільство є образом деякої множинності культур, їх співрозташування відносно одна одної, пов'язаного з історичною територизацією, процесами міграції та акультурації. Своєрідний парадокс сьогодення полягає у тому, що чим більше соціальний простір тяжіє до гомогенізації світу, тим інтенсивнішими є процеси гетерогенності, дезінтеграції, відособленості, культурної багатоманітності.

Виходячи з цього, в соціології та соціальній психології традиційно виокремлюють два підходи до інтеграції мігрантів в інокультурному середовищі: асиміляційна модель або модель «плавильного котла», при якій труднощі процесу інтеграції лягають на плечі мігрантів, і модель визнання відмінностей, або мультикультурна модель, яка переносить акцент на створення умов для інтеграції, тобто на зусилля приймаючої сторони.

Асиміляційні моделі в дусі «плавильного котла» пов'язані з публічною відмовою від власної етнокультурної і мовної індивідуальності і, одночасно, її збереженням в особистісній сфері. Це призводить до роздвоєного існування, в якому домашній етнокультурний і етномовний світ постійно співвідноситься з більш широким соціальним простором приймаючого суспільства, але обидва залишаються непроникними один для одного. Ця роздвоєність людини, яка усвідомлює свою другосортність, виключеність із нормативної культури, є

характерною рисою іммігрантського досвіду. Ті іммігранти, що не асимілювалися, стають мішенню конфронтації, яка характеризується логікою протиставлення «нас» і «них», викликаючи конфліктні ситуації, які розглядаються через призму етнокультурної відмінності, навіть якщо основою конфлікту є соціальний чинник [6].

Французький соціолог М. Вевьорка називає 3 способи відповіді на вимоги визнання колективних ідентичностей: 1) асиміляція; 2) толерантність; 3) мультикультуралізм, тобто визнання і пропозиція культурних прав для меншостей за умов прийняття загальних цінностей і законів. Політика визнання (тобто мультикультуралізм) «ґрунтується на правах»; «одна справа бути визнаним і зовсім інша – лише терпимим» [4, с.21].

У соціологічних дослідженнях звертається увага на протиріччя розвитку сучасного суспільства та їх вплив на ідентифікацію людини, зокрема, виявлено тенденції, що ведуть до зростання в структурі ідентичності елементів спонтанності, фрагментарності, випадковості. До цих тенденцій відносяться: зростання значущості розвитку суб'єктивного світу людини, «авторство людини на власну особистість» [3]; зміна способів побудови процесу соціальної ідентифікації – на зміну традиційному принципу відносин індивіда та соціальних інститутів, на перше місце виходить процес дезінтеграції й опору індустріальним соціальним інститутам, бюрократії, належності до національної держави, суто ринковим відносинам, невизначеностям глобальної економіки і масової культури [8].

Проблеми соціальної ідентифікації надзвичайно ускладнюються у нестабільному суспільстві, в якому, як відмічає М.М. Слюсаревський, є досить високою ймовірність соціальної напруженості як «психічного стану соціуму, який являє собою складну, як правило, доволі тривалу в часі реакцію на будь-які екстремальні впливи, що супроводжується істотними (фіксованими) порушеннями динамічної рівноваги індивідуальних і надіндивідуальних елементів психосоціальної структури та/або сприймається соціальними

суб'єктами як загроза основам їхньої життєдіяльності чи світогляду» [11, с.173].

Серед соціальних причин, які породжують ситуацію «ідентифікаційної невизначеності» виокремлюються зміни в статусних структурах і позиціях соціальних груп, що виниклі у пострадянський період; становлення ринкової економіки, що послаблює почуття захищеності та спонукає шукати власний індивідуальний шлях виживання і реалізації; «системна криза суспільства», що створена суперечливими тенденціями в розвитку українського суспільства (глобалізацією та, одночасно, національно-етнічним і державним відокремленням, орієнтацією у своїх перевагах на Захід і на Схід). А.С. Зубенко підкреслює такий чинник, як вузький спектр застосовуваних ідентифікаційних практик [8]. На її погляд, сьогодні в Україні в основному використовуються дві таких практики: консервативно-ретроспективна модель, що спирається на ідентифікацію з власною історією і народною культурою, і практика орієнтації «на інших» шляхом ототожнення з «розвинутими» країнами Заходу.

Слід виокремити дві головні тенденції подальшого розвитку процесів глобалізації, які аналізуються науковцями: гомогенізація культур, створення у майбутньому єдиного однорідного світу, та, навпаки, розщеплення, відособлення, диференціація, загострення проблеми ствердження національної самобутності та національної ідентичності. Ця проблема, на наш погляд, висуває питання щодо ролі міграційних процесів у поглибленні та розширенні глобалізації світу – можна уявити деякий континуум варіантів, на полюсах якого розташовується, з одного боку, «вирівнювання» культур, набуття все більше подібних, схожих ознак, а з іншого, розщеплення, «відмежування» культур одна від одної. Для конкретної культури – соціальної групи чи особистості – ймовірно існує безліч своєрідних варіантів. Обидві позиції мають своїх прихильників.

Наприклад, відомий американський соціолог Ф. Фукуяма надає свою інтерпретацію того, що відбувається у світі: «Економічні сили раніше породили націоналізм, замінюючи класи національними бар'єрами, створюючи

централізовану, лінгвістично гомогенну спільноту. Ці ж економічні сили підштовхують до руйнування національних бар'єрів через створення єдиного інтегрованого світового ринку. Крах націоналізму – це питання лише часу» [14, с.275].

Іншу спробу пояснити цей світ зробив гарвардський професор С. Хантінгтон, який наполягав на тому, що новий світ змусив народи і країни повернутися до кореневих основ, а не привів їх до деякого загальнолюдського знаменника, тобто для С. Хантінгтона створення єдиної глобальної економіко-політичної системи є принципово неможливим, дослідник вважає, що людина повертається до своїх етнічних основ, щоб знайти почуття безпеки, впевненості і стабільності.

Таким чином, питання збереження або трансформації ідентичності є центральною проблемою пошуку смислу для людей, які здійснюють міграційні переміщення та, відповідно, на всіх рівнях змінюють культурне оточення. Існують три погляди на зміну ідентичностей:

- співвідношення колишніх ідентичностей і тих, що знову набуваються, являє собою певний новий інтеграл особистості, спільноти, корпорації або країни. У цьому сенсі важко говорити про мультиідентичність, тоді як мультикультуралізм є цілком реальним;

- можлива мультиідентичність, але вона складає сутність проблеми ідентичності (С. Хантінгтон);

- складається мультиідентичність, але цим проблема ідентичності не знімається. Іноді ця позиція доводиться до ствердження, що ідентичність сьогодні просто не має значення [12, с.80].

Цікавою з погляду вивчення ідентичності мігрантів та її трансформації в інокультурних умовах, є думка Т. Фрідмана на проблему глобалізації світу, який вважає, що поле для конкурентної боротьби стало глобальним, світові центри знання з'єдналися в глобальну мережу, і світ став пласким. Пласким – означає вирівняним, мультикультурним з глобальними елементами культури, особливо технологічними, що вимагають толерантності і ставлення до

ідентичності як до проблеми. Тобто глобалізація вирівнює світ, посилює культурну взаємодію і розуміння. В пласкому світі старі ідентичності відмирають, або змінюються на глобальні, а також виникає гібридизація ідентичностей. В непласкому світі йде боротьба за збереження ідентичностей, але все ж таки ситуація є диференційованою [13].

Тобто, глобалізація не усунула відмінностей в ідентичності мешканців планети. Не усунула вона і розколу у відчутті ідентичностей всередині країни. Глобалізація виявилася нерозривно пов'язаною з локалізацією, збереженням і пошуком локальних ідентичностей.

Звернемо увагу на позицію британського соціолога Е. Гідденса, яка на наш погляд, може стати підставою для аналізу суперечливої сутності ідентичності мігрантів, які перебувають «на межі культур». В умовах глобалізації відбувається навіть збільшення інтересу до локальних явищ. У тих суспільств і людей, які не відчувають свого входження в глобальний світ, можна, навпаки, помітити ослаблення їх локальної ідентичності, втрату самоповаги, зростання розчарування у місцевих особливостях, втрату внутрішньої значущості їх минулої локальної ідентичності [5]. Е. Гідденс показав, що ідентичність являє собою низку дилем самовизначення. Він виокремив чотири таких дилеми: 1. Уніфікація або фрагментація; 2. Безпорадність (відсутність можливостей) або їх різноманіття; 3. Стійкі авторитети або самовизначення в умовах їх відсутності; 4. Індивідуальний досвід або стандартизована, подібна до товарного ринку, поведінка.

Дослідник доходить висновку, що глобалізація посилює процеси фрагментації, збільшує різноманіття можливостей, породжує самовизначення при відсутності авторитетів, стандартизовану квазіринкову поведінку. На рівні локальної ідентичності ми бачимо менше можливостей, віру в авторитети і перевагу індивідуального досвіду.

Таким чином, дискурс глобалізації, тобто наукові і повсякденні, ненаукові уявлення про неї, посилюють значущість локального, традиційного,

історичного, релігійного при формуванні глибинної ідентичності людей, не заважаючи їй плюралізації в сфері їх функціональної діяльності [13].

Сучасна масштабна міграція призводить до того, що величезні маси людей опинилися у «проміжності» культурного буття. Форми їх культурної взаємодії стали гібридними. Проблема культурного «прикордоння» і ускладнення самоідентифікації людини на психологічному, соціальному, віртуальному рівнях поки ще слабо рефлексується і усвідомлюється вітчизняною наукою і соціальною практикою. Вважаємо, що складність вивчення проблем міграційних процесів та міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації посилюється завдяки багатогранності та багаторівневості визначення категорії «культура», саме тому у контексті соціально-психологічного дослідження слід аналізувати міграцію з погляду міжкультурних контактів. Сьогодні культура як наукова категорія і як реальність бере на себе головну системоутворюючу роль у сучасному світі та стає головним інструментом пояснення соціальних трансформацій, соціальної мобільності, зокрема, міграційних процесів. З позиції соціокультурного підходу мігрант має розглядатися: а) як людина з унікальним досвідом, історією та особистісними особливостями; б) як представник особливої групи людей, що мають схожі риси, поведінкові особливості, загальні проблеми; в) як носій специфічної культури або субкультури; в) як індивідуальність, яка переживає кризу ідентичності, порушення цілісності та інтегрованості.

Список використаних джерел

1. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія / О. Є. Блинова. – Херсон : РПО, 2011. – 486 с.
2. Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения : [Монография] / М.С. Блинова ; под. ред. В. И. Добренькова. – М. : КДУ, 2009. – 160 с. : табл., ил.

3. Василюк Ф. Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критических ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т.16. – №3. – С. 90–101.
4. Вевёрка М. Формирование различий / М. Вевёрка // Социс. – 2005. – №8. – С. 20–21.
5. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс ; [пер. с англ. Н. П. Поліщук]. – К. : Альтпрес, 2004. – 100 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»)
6. Глобализация и мультикультурализм : Монография / [отв. ред. Н. С. Кирабаев]. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 332 с.
7. Дмитриев А. В. Принимающий социум: практики взаимодействия с трудовыми мигрантами / А. В. Дмитриев, Г. А. Пядухов // Социс. – 2009. – №10. – С.18–28.
8. Зубенко А. С. Особистісна ідентичність як філософська проблема і результат світоглядних та соціальних трансформацій / А. С. Зубенко // Науковий вісник. – Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2004. – Вип. 16. – С. 31–36. – (Серія «Філософія»).
9. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : Монографія / О.А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
10. Пилинський Я. Міграція – толерантність – мультикультуралізм / Я. Пилинський // Міграція: толерантність в Україні : Збірник статей [заг. ред. Ярослав Пилинський]. – Київ : Стилос, 2007. – С. 164–174.
11. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі. Вибрані твори / М. М. Слюсаревський. – К. : Міленіум, 2009. – 340 с.
12. Федотова Н. Н. Мультикультуралізм и политика развития / Н. Н. Федотова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2006. – Том IX. – №3 (36). – С. 75–92.
13. Фридман Т. Плоский мир. Краткая история XXI века / Т. Фридман. – М. : АСТб, 2006. – 608 с.

14. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма : [пер. с англ. Д. Павловой]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.